

Biuro Dokumentacji Zabytków w Szczecinie

Korowód pokoleń

75 lat polskiego Pomorza Zachodniego

Materiały opracowane z okazji obchodów
Zachodniopomorskich Dni Dziedzictwa 2020

Szczecin 2020

Redakcja
dr Anna Bartczak, Maria Witek

Projekt okładki, opracowanie graficzne i skład
Monika Jagielska

© Copyright by Biuro Dokumentacji Zabytków i autorzy

ISBN 978-83-933448-6-4

Wydawca
Biuro Dokumentacji Zabytków
70-506 Szczecin, ul. Teofila Starzyńskiego 3-4
www.bdz.szczecin.pl

**BIURO
DOKUMENTACJI
ZABYTEKÓW
W SZCZECINIE**

Institucja Kultury
Samorządu Województwa
Zachodniopomorskiego

Druk i oprawa
wolumina.pl

Spis treści

Słowo wstępu	5
Słowo od Redakcji	7

BOGDAN MATŁAWSKI

Muzyka ludowa i jej przemiany na Pomorzu Zachodnim po 1945 roku w ramach Amatorskiego Ruchu Artystycznego. Muzykanci, kapele, zespoły śpiewacze, zespoły pieśni i tańca. Wybrane przykłady	9
--	---

KAMILA WÓJCIK

Zabytkowy kościół wiejski w Iwięcinie – wspólnota pokoleń	31
---	----

IZABELA STRZELECKA

„Reklama dźwignią handlu” – czyli o tym, co promowano w szczecińskiej prasie na początku XX wieku – wybór subiektywny	49
---	----

DR ANDRZEJ WOJCIECH FELIŃSKI

W drogę! Światowe podróże „Stowerem” i „Junakiem”	69
---	----

KATARZYNA LISIECKA

W poszukiwaniu nowego domu. Osadnictwo na ziemiach szczecineckich w latach 1945–1950 na wybranych przykładach	91
---	----

ANNA LEW-MACHNIAK

Helena Kurcysz – architektka Szczecina	107
--	-----

ARKADIUSZ TROCHANOWSKI

Współpraca parafii greckokatolickiej w Wałczu z Muzeum Ziemi Wałeckiej	115
--	-----

MICHAŁ DWORCZYK, PIOTR MALIŃSKI

Korowód pokoleń na szlaku nadodrzańskich walk. Zmiany atrakcyjności turystycznej Rejonu Pamięci Narodowej Cedynia-Gozdowice-Siekierki – na przykładzie lokalnych placówek muzealnych	133
--	-----

ALEKSANDRA HAMBERG-FEDEROWICZ

Ratowanie dziedzictwa architektury – sztafeta pokoleń na Pomorzu Zachodnim	157
--	-----

Aleksandra Hamberg-Federowicz

Biuro Dokumentacji Zabytków w Szczecinie

Ratowanie dziedzictwa architektury – sztafeta pokoleń na Pomorzu Zachodnim

*Zabytki są pełnym wartości mieniem całego narodu.
Ani jedno pokolenie nie ma prawa uważać się za bezwzględne
ich właściciela. Jest tylko ich czasowym depozytariuszem [...] i
ma przekazać je potomności w stanie o ile możliwości nieskażonym.*

Jarosław Wojciechowski¹

Architektura to sztuka budowania, wznoszenia budynków i budowli oraz kształtowania przestrzeni życia człowieka. Obiekty architektury, w tym reprezentacyjne, sakralne, publiczne, obronne czy rezydencjonalne, wznoszone przez najlepszych mistrzów i rzemieślników wielkim nakładem starań i środków inwestorów, trwają przez dziesiątki i setki lat. Urbanistycznie rozplanowane na obszarach miast i wsi, tworzą materialną strukturę miast, miasteczek i wsi, służącą kolejnym pokoleniom mieszkańców.

Nasze współczesne rozumienie architektury nie jest w pełni zgodne z poglądami pierwszego jej teoretyka Witruwiusza (żyjącego w I w. p.n.e.), który umiejętność wznoszenia budowli łączył ze sztuką budowy zegarów słonecznych i machin wojennych. Jednak wiele myśli zawartych w dziele *O architekturze ksiąg dziesięć* – antycznym traktacie o architekturze – jest ważnych dla zrozumienia sztuki budowania i pozostaje zadziwiająco aktualnych. Za takie można uznać trzy podstawowe zasady projektowania budynków: *firmitas* – trwałość, *utilitas* – użyteczność, *venustas* – piękno². Dzięki tym cechom dzieła architektury, jeśli miały szansę uniknąć kataklizmów związanych z żywiołami natury i klęskami wojen, przetrwały wieki. Dziś są świadectwem minionych epok, działań pokoleń żyjących przed nami – zabytkami, które otaczamy opieką, gdyż niosą wartości historyczne, artystyczne i naukowe, które chcemy ocalić dla kolejnych pokoleń. Są także częścią naszej codzienności. Aby zapewnić zabytkom architektonicznym i zespołom urbanistycznym możliwość jak najdłuższego istnienia, poddawane są one działaniom

¹ Architekt Jarosław Wojciechowski – członek Towarzystwa Opieki nad Zabytkami Przeszłości, naczelnik Wydziału Zabytków w Ministerstwie Wyznań i Oświecenia Publicznego w międzywojennej Polsce. Cytat: J. Wojciechowski, *Opieka nad zabytkiem i ich konserwacja*, wyd. Ministerstwo Sztuki i Kultury, s. 5–6; za: A. Gaczoł, *Z dziejów ochrony i konserwacji zabytków w Polsce*, [w:] *Działaj i miej nadzieję. Stulecie państwowych służb konserwatorskich w Polsce 1918–2018*, red. J. Rulewicz, Warszawa 2019, s. 50–51.

² Witruwiusz, *O architekturze ksiąg dziesięć*, tłum. K. Kumaniecki, Warszawa 1999.

konserwatorskim. Konserwacja zabytków jest dziedziną, która łączy prace badawcze, inwentaryzacyjne i praktyczne – zmierzające do utrzymania dobrego stanu zabytku przez jak najdłuższy czas. W zakresie architektury posługuje się szeregiem bezpośrednich zabiegów, takich jak: konserwacja zachowanej substancji zabytkowej, restauracja zmierzająca do przywrócenia uszkodzonej budowli jej dawniejszej formy architektonicznej i wartości artystycznych, rekonstrukcja jako odtworzenie zniszczonego budynku i nieistniejących detali, anastyloza – rekonstrukcja poprzez ponowne zmontowanie zachowanych oryginalnych fragmentów. Wobec obiektów zdegradowanych stosowana może być także rewaloryzacja, rozumiana jako nadanie nowych wartości i rewitalizacja – przywrócenie utraconych wartości. Współczesna teoria konserwatorska opiera się na kilku podstawowych zasadach, w tym *primum non nocere*, minimalnej interwencji i odwracalności działań. Zakładają one stosowanie jak najprostszych środków technicznych wobec istniejącej tkanki zabytkowej oraz możliwość zlikwidowania skutków zabiegu konserwatorskiego, gdyby zaistniała potrzeba powrotu do stanu sprzed interwencji³.

Koncepcje ochrony zabytków architektury

Koncepcje ochrony śladów przeszłości miały różne konotacje. Okres wielkich odkryć geograficznych charakteryzował się poszerzeniem wiedzy geograficznej i pobudzeniem zainteresowań historią materialną pozaeuropejskich kultur. W osiemnastym wieku, okresie rozwoju nauki, podróży i odkrywania skarbów archeologii, zwłaszcza ruin antycznych miast Herkulanum i Pompei, rozpoczął się okres fascynacji dziedzictwem starożytnych cywilizacji, zwłaszcza budowlami cesarstwa rzymskiego. Późniejsze, dziewiętnastowieczne teorie dotyczące materialnych pozostałości minionych epok opierały się na romantycznej wizji ochrony zabytków, będącej wyrazem kultu przeszłości. Obowiązujący wówczas w architekturze i sztuce historyzm dał teoretyczne podstawy dla ochrony zabytków, dopuszczając daleko idące rekonstrukcje, czy wręcz kreacje „w stylu zabytkowym”. Działający w tym nurcie francuski architekt i pionier konserwatorstwa Eugène Emmanuel Viollet-le-Duc, był prekursorem „regotyżacji” zabytków. W swoich pracach restauratorskich dążył do puryzmu stylowego, usuwając ze średniowiecznych budowli narastające w późniejszych epokach dobudowy, ale też uzupełniając je o nowe elementy, zgodne ze stylem w jakim były budowane – głównie gotyckim – i rekonstruując brakujące części. Początek XX w. przyniósł nowe idee konserwatorskie. Austriak Alois Riegl i Niemiec Georg Dehio, będąc historykami zajmującymi się historią sztuki, zaproponowali własne kryteria wartościowania i klasyfikacji zabytków. Obaj doceniali konserwowanie autentycznych pozostałości obiektów historycznych. Krytykowali ich restaurowanie, traktując tego rodzaju działania jako „odbudowywanie nieistniejącego”⁴. Kolejni teoretycy na nowo definiowali pojęcie „zabytek” – np. Paul Clemen podkreślał jego walory symboliczne, wyróżniając zabytki „zamierzone” i „niezamierzone”, czyli

³ Za: https://www.nid.pl/pl/Dla_wlascicieli_i_zarzadcow/opieka-nad-zabytkami/faq/, dostęp – 16.07.2020.

⁴ Porównaj: Alois Riegl i Georg Dehio *i kult zabytków*, red. R. Kasperowicz, Warszawa, 2006.

takie, które z czasem zyskały wartości symbolicznych, oraz „żywe” i „martwe” – które utraciły swoje funkcje. Ten niemiecki historyk sztuki i inwentaryzator zabytków odrzucał traktowanie waloru dawności zabytku, tj. czasu jego powstania, jako kluczowego kryterium oceny wartości. Clemen spopularyzował także idee ochrony sztuki ludowej i zabytków techniki, a także ochrony rodzimego krajobrazu kulturowego⁵.

Na obszarze podzielonej przez zaborców Rzeczypospolitej zainteresowanie pamiętkami przeszłości miało charakter romantyczny, ale też związane było z postawą patriotyczną – ratowania materialnych śladów historycznych, postrzeganych jako istotne dla utrzymania polskiej tożsamości⁶. W zależności od prawnych i organizacyjnych możliwości, w poszczególnych częściach kraju podejmowano odmienne aktywności w zakresie opieki nad zabytkami. W Krakowie już od 1848 roku w Towarzystwie Naukowym Krakowskim działał Oddział Sztuk Pięknych, a w 1856 roku powołani zostali pierwsi galicyjscy konserwatorzy zabytków⁷. W zaborze rosyjskim od 1859 roku istniała Cesarska Komisja Archeologiczna, która na terenie całego Imperium działała na rzecz wzbogacenia rosyjskich muzeów – głównie Ermitażu – nie zaś dbania o polskie dobra kultury⁸. Pojawiły się także pierwsze prawne uregulowania dotyczące zasad inwentaryzacji i badań „starożytności”, głównie archeologicznych oraz nadzoru nad renowacją zabytkowej architektury⁹. W 1906 roku w Warszawie założono Towarzystwo Opieki nad Zabytkami Przeszłości, którego członkowie, w tym architekci, za cel stawiali sobie dokumentowanie i zabezpieczanie od zagłady zabytków przeszłości.

W 1824 roku w Szczecinie, będącym ówczesnie miastem pruskim, założono Towarzystwo Historii i Starożytności Pomorza, którego celem było gromadzenie w interesie publicznym dokumentów i zabytków pomorskiej przeszłości, by mogły służyć przyszłym pokoleniom¹⁰. W Wielkopolsce, na Śląsku i Pomorzu instytucjonalną ochronę zabytków zapoczątkował król Fryderyk Wilhelm IV. Już w 1843 roku powołał nowy urząd – królewskiego konserwatora zabytków, na który mianował Ferdynanda von Quasta.

Pierwszym konserwatorem zabytków prowincji Pomorze został Hugo Lemcke (1894–1924), piastujący to stanowisko 30 lat¹¹. Będąc historykiem, nauczycielem,

⁵ B. Ochędowska-Grzelak, *Myśl konserwatorska Franza Balkego (1889–1972)*, [w:] *Sztuka XX wieku w Szczecinie i na Pomorzu Zachodnim. Przemiany i kontynuacje*, Szczecin 2008, s. 161–172.

⁶ A. Gaczoł, *Z dziejów ochrony i konserwacji zabytków w Polsce*, [w:] *Działaj i miej nadzieję. Stulecie państwowych służb konserwatorskich w Polsce 1918–2018*, red. J. Rulewicz Warszawa 2019, s. 45.

⁷ K. Broński, *Ochrona dziedzictwa kulturowego w polityce galicyjskich władz autonomicznych. Zarys problematyki*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie” 2009, nr 803, s. 64.

⁸ A. Szczerba A., *Rola Cesarskiej Komisji Archeologicznej w ochronie zabytków archeologicznych Imperium Rosyjskiego*, „Analecta” 2010, z. 1–2, s. 8–12.

⁹ A. Gaczoł, *Z dziejów ochrony i konserwacji...*, s. 45–56.

¹⁰ Szerzej: M. Szukała, *Powstanie i działalność Towarzystwa Historii i Starożytności Pomorza w Szczecinie w latach 1824–1918*, Szczecin 2000.

¹¹ B. Ochędowska-Grzelak, *Hugo Lemcke jako konserwator zabytków*, [w:] *Hugo Lemcke. Materiały z polsko-niemieckiego seminarium naukowego w Książnicy Pomorskiej 5 grudnia 2000*, Szczecin 2001, s. 149–164.

a z czasem dyrektorem Gimnazjum Mariackiego w Szczecinie oraz badaczem lokalnego dziedzictwa, propagował wędrówki krajoznawcze i „żywą historię”. Podejmował także działania na rzecz szerzenia wiedzy i ochrony pomorskich zabytków architektury i sztuki. Na stanowisku konserwatora pracował społecznie przez 30 lat – odchodząc na emeryturę miał lat 89. Dzięki zaangażowaniu Lemckiego zachowano i odnowiono wiele zabytków, m.in. średniowieczne kamiennie-ceglane obwarowania i bramy licznych miast pomorskich, a także relikty murów obronnych Szczecina – barokowe bramy Królewską (wówczas Königstor) i Portową (Berlinertor). Jego staraniom zawdzięczamy także zachowanie i odrestaurowanie średniowiecznych świątyń – w tym gotyckich kościołów św. Jakuba i św. Jana w Szczecinie. Pod kierunkiem Hugo Lemckiego dokonano również wielkiej pracy inwentaryzacyjnej zabytków, której wyniki opublikowano w 13 tomach dotyczących dziedzictwa historycznego poszczególnych powiatów prowincji pomorskiej oraz szczecińskiego zamku książęcego¹². Kolejnymi konserwatorami Pomorza byli: berliński architekt Julius Kohte (1924–1935), pochodzący z Nadrenii historyk sztuki i muzealnik Franz Balke (1935–1936) oraz Paul Viering (1936–1945).

Instytucjonalna ochrona zabytków Polsce, prowadzona przez administrację państwową odpowiedzialną za organizację działań konserwatorskich, ma początek w dekreście Rady Regencyjnej o opiece nad zabytkami sztuki i kultury z 31 października 1918 roku. W artykule 1 zapisano: *Wszelkie zabytki kultury i sztuki, znajdujące się w granicach Państwa Polskiego, wpisane do inwentarza zabytków sztuki i kultury, podlegają opiece prawa.*

Powołanie administracyjnych struktur ochrony zabytków tuż po odrodzeniu niepodległego państwa polskiego uznawane jest za dowód wielkiej wagi, jaką przywiązywano do zabytków minionych epok, postrzeganych jako świadectwa przeszłości, konieczne do zachowania dla kolejnych pokoleń¹³. Wspomniany dekret obowiązywał przez 11 lat, do czasu przyjęcia rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej Ignacego Mościckiego z 6 marca 1928 roku o opiece nad zabytkami¹⁴. Według zapisów wprowadzonego prawa konserwatorzy zabytków, mianowani przez ministra, mieli m.in. uprawnienia do wydawania decyzji o uznaniu obiektu za zabytek. Utworzono też stanowisko Generalnego Konserwatora Zabytków, którą to funkcję sprawowali w latach 1930–1937 Jerzy Remer, od 1945 roku do rezygnacji w 1951 roku – Jan Zachwatowicz. Rozporządzenie z 1928 roku, mające moc ustawy, zawierało zaledwie trzy artykuły, ale obowiązywało przez cały okres międzywojenny i pierwsze lata państwa socjalistycznego¹⁵. W okresie powojennym, do lat pięćdziesiątych XX w. jako uzupełnienia zapisów ustawowych wydawane były dekrety,

¹² M. Płoszczyńska, *Hugo Lemcke (1835–1925) a historycy działający w Szczecinie w latach 1873–1923*, [w:] *Hugo Lemcke. Materiały z polsko-niemieckiego seminarium naukowego w Książnicy Pomorskiej 5 grudnia 2000*, Szczecin 2001 s. 21–30.

¹³ Konserwatorów zabytków powoływał Minister Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, od 5.12.1918 r. Minister Sztuki i Kultury, od 17.02.1922 r. ponownie Minister Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego.

¹⁴ <http://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19330100062/O/D19330062.pdf>

¹⁵ P. Dobosz, *Prawny fundament ochrony zabytków w Polsce*, [w:] *Działaj i miej nadzieję. Stulecie państwowych służb konserwatorskich w Polsce 1918–2018*, red. J. Rulewicz, Warszawa 2019, s. 36.

rozporządzenia i okólniki¹⁶. Dopiero w 1962 roku przyjęto nową ustawę o ochronie dóbr kultury i muzeach, a w ślad za nią rozporządzenia wykonawcze. Ustawa obowiązywała do 2003 roku, kiedy przyjęto kolejną ustawę, w której na nowo określone zostały zasady ochrony i opieki nad zabytkami, organizacja administracji konserwatorskiej, jej zadania i kompetencje, a także sprecyzowane obowiązki i prawa właścicieli zabytków. Ustawa, kilkukrotnie zmieniana, obowiązuje do dziś¹⁷.

Organizacja ochrony zabytków na Pomorzu Zachodnim po 1945 roku

Polscy konserwatorzy działający na Pomorzu Zachodnim w pierwszych latach po zakończeniu II wojny światowej swoją pracę musieli zacząć od rozpoznania i inwentaryzacji zasobu zabytków. Władze państwowe Rzeczypospolitej Polskiej, tworzące na tych terenach nową strukturę administracyjną, musiały sprowadzić tu specjalistów z różnych dziedzin – także na stanowisko konserwatora zabytków, utworzone w strukturach Wydziału Kultury i Sztuki Urzędu Wojewódzkiego w Szczecinie. Pierwszym Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków został historyk sztuki dr Leopold Kuszelski, powołany na stanowisko w kwietniu 1946 roku. Urodzony w Poznaniu Kuszelski, studiował na Uniwersytecie Poznańskim i tam obronił dysertację doktorską, zaś w Toruniu rozpoczął pracę zawodową – w Muzeum Miejskim oraz w administracji. W Szczecinie był pionierem powojennych działań konserwatorskich. Współpracując z Komisją Opieki nad Zabytkami sporządzał wykazy, dokumentował i zabezpieczał najcenniejsze zabytki Szczecina, nazywanego przez niego górnolotnie „Wawelem Północy”¹⁸. Od 1948 roku jego zastępcą była historyk sztuki Zofia Krzymuska-Fafius. Działania konserwatora wspomagali także pracownicy Regionalnej Dyrekcji Planowania Przestrzennego w Szczecińskiej Dyrekcji Odbudowy oraz Komisji Konserwatorskiej, w tym Helena Kurcysz, absolwentka Wydziału Architektury Politechniki Warszawskiej¹⁹.

W tym pionierskim okresie zasób zabytków znajdujących się na terenie województwa szczecińskiego był tym trudniejszy do rozpoznania i ochrony, im dalej znajdowały się one od Szczecina i głównych szlaków komunikacyjnych. Trzeba pamiętać, iż wiele miast w okresie tużpowojennym opustoszało, stając się miejscem niekontrolowanej eksploracji, grabieży i niszczenia dóbr materialnych, w tym zabytków. Z uwagi na braki kadrowe urzędu i trudności w dotarciu do obiektów, w tym początkowym okresie organizacji działań zabytki „w terenie” mogły być poznawane głównie dzięki niemieckim inwentarzom zabytków, w tym opracowanym jeszcze przez Hugo Lemckiego. Powojenny okres działań utrwalają prace naukowe i artykuły wieloletnich konserwatorów – Ewy

¹⁶ Np. dekret z 15 września 1944 r. o zakresie działania Resortu Kultury i Sztuki, z 1 marca 1946 r. o rejestracji i zakazie wywozu dzieł sztuki.

¹⁷ Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, Dz.U. 2003 nr 162 poz. 1568, tj. Dz.U. 2020 poz. 282 ze zm.

¹⁸ B. Makowska, *Konserwatorzy Zabytków na terenie Pomorza Zachodniego w latach 1946–2006*, „Zachodniopomorskie Wiadomości Konserwatorskie” 2006, nr 1, s. 210.

¹⁹ Dz. cyt., s. 205–210.

Staneckiej i Małgorzaty Gwiazdowskiej. Ich opracowania były pomocne przy przygotowaniu niniejszego artykułu²⁰.

Szczecin przejęty przez polskie władze był miastem, którego historycznie najcenniejsza zabudowa w znacznej części znalazła się w ruinie. Na skutek nalotów dywanowych i wywołanych nimi pożarów, kamienice Podzamcza zamieniły się w zwały cegieł. Wśród nich znalazły się pozostałości budowli o najstarszej, średniowiecznej metryce – ratusza, kamienic, baszty obwarowań miejskich, jak i budowli użyteczności publicznej z późniejszych okresów. Działania konserwatorskie w ówczesnych realiach społecznych, prawnych i ekonomicznych nie były łatwe, a z pewnością nie priorytetowe – dla władz głównym zadaniem było zorganizowanie funkcjonowania miasta dla nowo przybyłych osadników²¹.

Identyfikację zabytków architektury wśród tego „morza ruin”, zabezpieczenie wybranych, ich remont, odbudowę i badania finansowano z funduszy państwowych, tzw. środków centralnych. Pozostawały one w dyspozycji Zarządu Muzeów i Ochrony Zabytków, działającego w strukturach Ministerstwa Kultury i Sztuki. Specjaliści z ministerstwa dokonywali waloryzacji obiektów dziedzictwa kulturowego i akceptowali finansowanie prac zabezpieczających. Niestety, równocześnie podejmowane były uchwały Prezydium Rządu zobowiązujące władze lokalne do rozbiórek zabytków architektury i odzyskiwania cegły i złomu oraz innych materiałów budowlanych celem uzyskania cegły rozbiórkowej na pokrycie potrzeb Państwowego Planu Inwestycyjnego do odbudowy zrujnowanych w czasie wojny miast – Warszawy czy Gdańska²². W 1951 roku zaplanowano dostarczenie 500 milionów sztuk cegieł z województw północnych i zachodnich. Z tej liczby z województwa szczecińskiego planowano pozyskanie 81 milionów cegieł, w kolejnym roku 1952 roku 35 mln cegieł. Inna uchwała, nr 666 z 1955 roku²³, nakazywała porządkowanie miast. Mimo zapisu, iż istnieje możliwość nadzoru służb konserwatorskich dla obszarów wskazanych przez ministra, w praktyce na ziemi szczecińskiej uchwała oznaczała prowadzenie dalszych rozbiórek pozostałości zabudowy miejskich kwartałów. Działania te doprowadziły do utraty charakteru starych miast z obszaru całego województwa – oprócz Szczecina także np. Pyrzyc, Nowogardu, Kamienia Pomorskiego, Gryfina czy Świdwina. Bez utraconej, historycznej kubatury budynków dawne układy architektoniczno-urbanistyczne uległy zatarciu, zwłaszcza że na miejscu dawnej tkanki miejskiej wprowadzano zabudowę blokową o odmiennych niż tradycyjne formach blokowych i swobodnym rozplanowaniu przestrzennym.

²⁰ Np. E. Stanecka, *Konserwatorstwo na Pomorzu Zachodnim w 60-leciu*, „Zachodniopomorskie Wiadomości Konserwatorskie” 2006; M. Gwiazdowska, *Ochrona i konserwacja zabytków Szczecina po 1945 r.*, Szczecin 2016.

²¹ M. Gwiazdowska, *Ochrona i konserwacja...*, s. 162.

²² Np. Uchwała Prezydium Rządu nr 2 z 3 stycznia 1951 r. w sprawie kontynuowania akcji rozbiórkowych w r. 1951 (M.P. 1951 nr 4 poz. 48) i Uchwała Prezydium Rządu nr 12 z 10 stycznia 1952 r. w sprawie kontynuowania akcji rozbiórkowych w r. 1952 (M.P. 1952 nr 4 poz. 51).

²³ Uchwała nr 666 Prezydium Rządu z dnia 20 sierpnia 1955 roku w sprawie planowej akcji usunięcia pozostałości zniszczeń wojennych w miastach i osiedlach (M.P. 1955 nr 92 poz. 1189).

Mimo powojennych uwarunkowań polityczno-gospodarczych, dzięki polskim służbom konserwatorskim ochronione i odbudowane zostały najcenniejsze pomorskie zabytki architektury okresu średniowiecza i renesansu. Były wśród nich świątynie, zamki, ratusze, bramy i obwarowania miast – np. Szczecina, Kamienia Pomorskiego, Stargardu (wówczas Szczecińskiego), Pyrzyc, Chociwła, Darłowa, Kołobrzegu, Koszalina. W Szczecinie już w 1946 roku na terenie Starego Miasta wskazano do zachowania w całości osiemnaście obiektów, w tym zamek, kościół św. Jakuba Apostoła, ratusz, kościół św. Jana Ewangelisty, basztę (Panieńską) i wytypowane kamienice staromiejskie. Planowano zachować fasady i fragmenty wielu innych budynków, przeznaczonych w kolejnych latach do odbudowy. Warto pamiętać, że księga rejestru zabytków województwa szczecińskiego, prowadzona przez konserwatora wojewódzkiego od 1952 roku, pod numerem 1 zawiera wpis dotyczący terenu Starego Miasta w Szczecinie z *zachowanym średniowiecznym układem ulic, oraz obiektami i relikami zabytkowej architektury*²⁴. Kolejne pozycje dotyczą kaplicy szpitalnej św. Jana w Chojnie (nr 2), kościoła św. Jana Chrzciciela w Stargardzie Szczecińskim (nr 3), Ratusza Staromiejskiego w Szczecinie (nr 4), Bramy Portowej i Hołdu Pruskiego (nr 5 i 6), kamienicy Loitzów (nr 7), Baszty Siedmiu Płaszczy (nr 8), ruiny kościoła św. Jakuba (nr 9), kościoła św. Jana Ewangelisty. Zamek Książąt Pomorskich w Szczecinie wpisany został do rejestru zabytków pod pozycją 24 w 1955 roku.

Do 1950 roku projekty prac zabezpieczających i odbudów wykonywano w pracowni działającej przy urzędzie konserwatorskim, a same prace budowlane prowadziły Brygady Wykonawcze Budowlano-Konserwatorskie. Po ich likwidacji do prac przy zabytkach utworzono specjalistyczną jednostkę wykonawczo-projektową Przedsiębiorstwo Państwowe Pracownie Konserwacji Zabytków (PP PKZ), z regionalnymi oddziałami²⁵. Przedsiębiorstwo zajmowało się nie tylko pracami remontowo-budowlanymi i konserwatorskimi obiektów zabytkowych, ale i badaniami naukowymi – w swoich strukturach posiadało pracownie naukowo-badawcze i projektowe wszystkich branż. Oddział Szczeciński PP PKZ powołany został w 1961 roku. Kierownikiem pierwszej Pracowni Projektowej w Szczecinie został, przybyły z Warszawy, architekt Stanisław Latour.

Wojewódzkimi Konserwatorami Zabytków dla województwa szczecińskiego, od czasu utworzenia stanowiska do 1975 roku, byli: Leopold Kuszelski, Janusz Powidzki, Zygmunt Knothe, Zofia Krzymuska-Fafius, Henryk Dziurla, Róża Kąsinowska, Stefan Kwilecki, Ludwik Sandecki, Lubomira Madejska, Jerzy Jerzewski. W tym okresie na terenie województwa koszalińskiego (funkcjonującego w latach 1950–1975) działali: Zygmunt Knothe, Marian Dąbrowski, Feliks Ptaszyński, Jerzy Szwej.

Ze względu na zarysowaną powyżej specyfikę regionu, słabe rozpoznanie jego zasobów oraz postępujący rozwój wiedzy naukowej, zabytki pomorskie były dokumentowane przez kolejne lata. W latach 70. XX w. rozszerzono działania ewidencyjne

²⁴ Decyzja K.O.I-3/52 z 28 listopada 1952 r. Księga rejestru zabytków województwa szczecińskiego przechowywana jest w Wojewódzkim Urzędzie Ochrony Zabytków w Szczecinie.

²⁵ PP PKZ utworzone zostały w 1950 r. do prac przy odbudowie zabytków Warszawy, z czasem rozszerzono obszar ich działalności i zorganizowano oddziały terenowe w miastach wojewódzkich.

o obiekty dotąd pomijane w pracy konserwatorskiej – XIX-wieczną zabudowę mieszczańską, dwory, pałace, parki podworskie, kościoły nowożytne, cmentarze ewangelickie i żydowskie, budownictwo ludowe. Nastąpiło także rozszerzenie zakresu inwestycji przy zabytkach, także przy obiektach sakralnych pozostających w ruinie, przekazanych w tym czasie na rzecz Kościoła. Finansowanie prac konserwatorskich dokonywane było nadal ze środków państwowych – ministerialnych, poprzez urząd Konserwatora Wojewódzkiego, który był swoistym inwestorem zastępczym. Po zmianie przepisów w 1978 roku wprowadzono możliwość uzyskania dotacji ze środków Ministerstwa na prowadzenie remontów obiektów wpisanych do rejestru zabytków. Umowy sporządzane przez wojewodów, na wniosek wojewódzkich konserwatorów zabytków (WKZ), pozwalały właścicielom otrzymać do 23% kosztów remontu. Do 1990 roku, w okresie 11 lat funkcjonowania tego rozwiązania, dofinansowanie przyznano na prace przy ok. 200 zabytkach – z terenu województwa szczecińskiego i koszalińskiego. Nieliczne z zabytkowych dworów i pałaców, zajmowanych przez Państwowe Gospodarstwa Rolne na biura i mieszkania pracownicze, remontowane były przy pomocy finansowej Ministerstwa Rolnictwa – np. pałace w Trzygłowie, Trzebiechowie, Darskowie. Od lat 70. XX wieku Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków wspierali merytorycznie specjaliści z Biura Dokumentacji Zabytków (BDZ). W Szczecinie BDZ powołano w 1973 roku, w Koszalinie cztery lata później. Biurem w Szczecinie kierowały kolejno panie: Joanna Raciborska, Krystyna Loose, Ewa Stanecka, Alicja Gerlach-Jósewicz, Lidia Walasek. W koszalińskim BDZ do jego rozwiązania w 1990 roku nieprzerwanie kierownikiem był Franciszek Lachowicz. Biuro Dokumentacji Zabytków w Szczecinie przetrwało. Obecne jest instytucją kultury samorządu Województwa Zachodniopomorskiego, nadzorowaną przez Urząd Marszałkowski województwa zachodniopomorskiego. Szefowali mu Lidia Walasek, Maria Witek (p.o.) i Cezary Nowakowski. Od 2020 roku Dyrektorem BDZ jest Maria Witek.

Przedsiębiorstwo Państwowe Pracownie Konserwacji Zabytków Oddział w Szczecinie rozpoczęło działalność w 1961 roku od odbudowy szczecińskiego zamku książęcego – najpierw skrzydła północnego, potem wschodniego i kolejnych – aż do rekonstrukcji Skrzydła Menniczego. Z czasem podejmowało prace przy innych zabytkach regionu – np. odbudowując zamki w Płotach i Pęzinie oraz szereg dworów w dawnych zespołach dworsko-folwarcznych, wówczas najczęściej zajmowanych przez Państwowe Gospodarstwa Rolne. „Pekazety” – jak je potocznie nazywano – zdobywając uznanie jako wyspecjalizowana firma zatrudniająca fachowców zajmujących się ochroną zabytków i pracami konserwatorskimi, stopniowo rozszerzały pola swojego działania poza województwo i kraj. Wzorem innych oddziałów w kraju, szczecińskie przedsiębiorstwo stale rozbudowywało swoje zaplecze naukowo-badawcze, zespoły projektowe, specjalistyczne pracownie i warsztaty wykonawcze. Dla prawidłowości działań konserwatorskich prace projektowe i budowlane poprzedzały badania prowadzone w Pracowni Dokumentacji Naukowo-Historycznej, Pracowni Etnograficznej, Pracowni Archeologicznej. Nie sposób wymienić wszystkich ich pracowników, ale wielu z nich szczególnie zasłużyło na naszą pamięć, np.: historycy sztuki Zbigniew Radacki i Krystyna Kroman, historycy i zabytkoznawcy Kazimiera Kalita Skwirzyńska i Bogdana Kozińska, archeolodzy: Gwidon

Wilgocki, Ryszard Rogosz, Eugeniusz Cnotliwy, Ryszard Kamiński, etnografowie Alicja Gerlach-Jósewicz, Tadeusz Kubiak, Cezary Nowakowski, badacze zieleni: Lubomira Madejska, Henryk Grecki, Jerzy Engel, architekci: Stanisław Latour, Janusz Nekanda-Trepka, Barbara Garncarz, Henryk Kustosz, a także konstruktorzy i inżynierowie wszystkich branż czy projektanci wnętrz. W Pracowni Konserwacji Dzieł Sztuki przez wiele lat pracowali m.in.: Tadeusz Makulec, Małgorzata i Henryk Zyzikowie, Katarzyna i Jerzy Giedrysowie, Sławomira Zadros. Pracownię fotograficzną obsługiwali Grzegorz Solecki, Barbara Sańko. Z czasem powstało kilka zamiejscowych Zespołów Budów oraz tzw. Baza w Koszalinie. W czasie pierwszych 20 lat działania przedsiębiorstwa odbudowano i wyremontowano ponad 150 obiektów architektury o wybitnych walorach zabytkowych²⁶. Praktycznie wszystkie ważniejsze prace przy obiektach i zespołach zabytkowych na Pomorzu Zachodnim i Środkowym zostały zrealizowane przez to przedsiębiorstwo, z centralnie planowanych źródeł finansowych. Po transformacji ustrojowej, w 1992 roku, Oddział Szczeciński PP PKZ upadł. Jego dorobek badawczy przejęli: Wojewódzki Konserwator Zabytków i obecny Narodowy Instytut Dziedzictwa²⁷. W archiwach Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Szczecinie i NID Oddział w Szczecinie nadal przechowywane są powstałe w PKZ projekty remontów, renowacji i odbudów obiektów architektury, katalogi zabytków i inne dokumentacje naukowo-historyczne, które służą także obecnym pokoleniom projektantów i badaczy.

W 1990 roku nastąpiły zmiany w organizacji urzędowej ochrony zabytków – powołano Państwową Służbę Ochrony Zabytków (PSOZ). Jej zwierzchnikiem został Generalny Konserwator Zabytków²⁸, którym w tym czasie był Tadeusz Zielniewicz. W regionie utworzono oddziały wojewódzkie PSOZ – w Szczecinie i w Koszalinie. Szereg dalszych reorganizacji, wynikłych m.in. ze zmian podziału administracyjnego kraju, doprowadził w 1998 roku do utworzenia Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Szczecinie i jego Delegatury w Koszalinie. Taka struktura funkcjonuje do dziś.

Po reformie administracyjnej kraju 1975 roku, na stanowisku Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Szczecinie pracowali: Jerzy Jerzewski, Krystyna Loose, Jan Nowak, Ewa Stanecka. W Koszalinie od 1975 roku wojewódzkimi konserwatorami byli kolejno: Jerzy Szwej, Franciszek Lachowicz, Roman Prądyński, Joanna Głowacz-Mieczkowska, Andrzej Fijałkowski. Po zmianach kierownikami Delegatury w Koszalinie zostali: Andrzej Fijałkowski, Barbara Sożyńska-Maciejko, Ewa Kowalska, Michał Dębowski (p.o.),

²⁶ R. Rogosz, PP PKZ – *Przedsiębiorstwo Państwowe Pracownia Konserwacji Zabytków Oddział w Szczecinie (1960–1992)*, „Zachodniopomorskie Wiadomości Konserwatorskie” 2006, r. 1, s. 153.

²⁷ Narodowy Instytut Dziedzictwa z samodzielną pracownią w Szczecinie jest instytucją kultury podlegającą Ministrowi Kultury i Dziedzictwa Narodowego, pod tą nazwą działa od 2011 r. Powstał w wyniku przekształceń Ośrodka Dokumentacji Zabytków utworzonego w 1962 roku – po połączeniu z Ośrodkiem Ochrony Zabytkowego Krajobrazu funkcjonował jako KOBiDZ (Krajowy Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków).

²⁸ Zarządzenie Ministra Kultury i Sztuki z dnia 22 września 1990 r.

Dorota Raczkowska²⁹. Stanowisko Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków Województwa Zachodniopomorskiego w latach 1999–2019 zajmowała Ewa Stanecka. W 2020 roku na stanowisko Zachodniopomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków powołany został Tomasz Wolender.

Jak wspomniano powyżej, na mocy ustawy z 1963 roku dotacje na finansowanie prac remontowych i konserwatorskich przyznawane były przez Generalnego Konserwatora Zabytków, działającego w strukturach Ministerstwa Kultury. Nadzór nad pracami realizowanymi z dotacji sprawował WKZ. Od 1995 roku Ministerstwo Kultury i Sztuki rozpoczęło otwarte, resortowe programy dotacyjne w zakresie ochrony zabytków, np. „Ochrona i konserwacja zabytkowych obiektów drewnianych”, czy „Ratowanie miast historycznych”, w ramach których właściciele i użytkownicy zabytków mogli uzyskać finansowe wsparcie w prowadzeniu prac renowacyjnych i konserwatorskich.

Przebudowa państwa, tzw. transformacja ustrojowa dokonana w latach 1989–1990, dzięki reformie administracji i przejmowaniu części kompetencji administracji rządowej przez samorząd terytorialny, otworzyła nowe możliwości. Wśród zadań realizowanych przez jednostki samorządu terytorialnego wszystkich szczebli ustawowo wskazano dbałość o dziedzictwo kulturowe i zabytki. Samorządy uzyskały prawo powoływania samorządowych konserwatorów zabytków. Zmieniające się przepisy prawa nałożyły też nowe zadania, np. sporządzenie gminnej ewidencji zabytków czy cyklicznych gminnych, powiatowych i wojewódzkich programów opieki nad zabytkami.

Nowa ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, która weszła w życie w 2003 roku³⁰, na nowo prawnie zdefiniowała dziedzinę – zakres i formy ochrony zabytków oraz opieki nad nimi, określiła obowiązki i prawa państwa, samorządów wszystkich szczebli i właścicieli wobec zabytków, organizację organów ochrony zabytków. Dopuszczała też możliwość powierzenia, na mocy porozumienia, niektórych spraw z zakresu kompetencji WKZ gminom i powiatom (art. 96 ust. 2). Na mocy takich umów, zawieranych przez wojewodę, w województwie zachodniopomorskim działają samorządowi konserwatorzy w Szczecinie i Kołobrzegu. W Szczecinku biuro miejskiego konserwatora zabytków funkcjonowało w latach 2011–2020. Funkcje te pełnili odpowiednio: Małgorzata Gwiazdowska (Szczecin), Ewa Kowalska (Kołobrzeg), Jacek Połom i Anna Dębska (Szczecinek). Obecnie Miejskim Konserwatorem Zabytków w Szczecinie jest Michał Dębowski, kierownikiem biura w Kołobrzegu – Agnieszka Kozdęba.

Aktualnie obowiązująca definicja zabytku, wyrażona w art. 3 ww. ustawy stanowi, iż *zabytek to: nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.*

²⁹ R. Marcinek, T. Woźniak, *Służby konserwatorskie – armia ludzi z pasją*, [w:] *Działaj i miej nadzieję. Stulecie państwowych służb konserwatorskich w Polsce 1918–2018*, Warszawa, 2019, s. 122–123.

³⁰ Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r., Dz.U. z 2020 r. poz. 282 ze zm.

Ustawa określa następujące formy ochrony zabytków: wpis do rejestru zabytków, uznanie za pomnik historii, utworzenie parku kulturowego, ustalenie ochrony w dokumentach planistycznych. Ustanawia także zasady prowadzenia ewidencji zabytków na poziomie wojewódzkim i gminnym, umożliwiającym prowadzenie działań ochronnych wobec zabytków w nich ujętych.

Zgodnie z danymi z 2020 roku na Pomorzu Zachodnim mamy ponad 3 tysiące zabytków nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków. Są wśród nich obiekty sakralne, rezydencjonalne, architektury obronnej, zieleń zabytkowa – parki i cmentarze, układy urbanistyczne i zespoły zabudowy. W miarę upływu czasu, nowych ustaleń, pozyskiwania nowej wiedzy, podejmowane są decyzje o nowych wpisach – stąd liczba zabytków rejestrowych stale rośnie. Zwiększenie ochrony dotyczy zwłaszcza budynków i budowli o najkrótszej metryce, które dotychczas nie zostały w pełni udokumentowane i przebadane, jak i zabytków techniki i obiektów inżynierskich. Przykłady nowych wpisów do rejestru zabytków to np. decyzja z 2019 roku dotycząca betonowego mostku łukowego nad jeziorem Rusalka w Parku Kasprowicza w Szczecinie, czy z 2020 roku dotycząca siedziby dawnego Gimnazjum Fundacji Mariackiej w Szczecinie – dziś II Liceum Ogólnokształcącego im. Mieszka I.

Ustawa z 2003 roku określiła też nowe zasady prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytkach oraz finansowania ochrony zabytków, wskazując źródła uzyskiwania pomocy publicznej w ramach udzielanych dotacji. Na mocy kolejnych zmian samorządy terytorialne dostały możliwość wspierania finansowego działań prowadzonych przez właścicieli i użytkowników zabytków na swoich obszarach, w tym udzielania im dotacji na prace remontowe i konserwatorskie zabytków ujętych w gminnych ewidencjach zabytków.

Finansowanie prac konserwatorskich i budowlanych przy zabytkach

W aktualnie obowiązującej ustawie o ochronie zabytków znajdują się zapisy, iż finansowanie opieki nad zabytkami, w tym prowadzenie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych, jest przede wszystkim zadaniem właściciela zabytku lub posiadacza tytułu prawnego do zabytku – osoby fizycznej lub jednostki organizacyjnej. Ponieważ zabytki zdefiniowane są jako obiekty, których zachowanie leży w interesie społecznym, wskazano możliwość ubiegania się o pomoc finansową w utrzymaniu ich dobrego stanu, przyznawaną ze środków publicznych – zarówno z budżetu państwa jak i samorządów terytorialnych. Prawo do udzielania dotacji mają obecnie: minister do spraw kultury i dziedzictwa narodowego, wojewódzki konserwator zabytków oraz organy stanowiące województwa, powiatu i gminy – sejmik województwa oraz rady gmin i powiatów, właściwe dla miejsca położenia obiektu.

Zapisy ustawy określają katalog prac, które mogą być finansowane poprzez dotacje. Są to prace prowadzące do zabezpieczenia, zachowania i utrwalania oryginalnej substancji zabytku – w przypadku budynków i budowli oprócz projektów i ekspertyz konserwatorskich i technicznych są prace związane ze stabilizacją konstrukcji, odtwarzaniem zniszczonych przynależności oraz odnawianiem i uzupełnianiem brakujących

elementów obiektu. Wśród działań, które mogą być sfinansowane znajduje się też wykonywanie instalacji wpływających na bezpieczeństwo obiektu.

Zasadą udzielania dotacji jest współfinansowanie prac z różnych źródeł, w tym środków własnych. W praktyce tzw. montaż finansowy inwestycji dokonywany jest dzięki dotacjom WKZ, MKiDN, Funduszu Kościelnego, Rady Gminy i Rady Powiatu, Sejmiku Wojewódzkiego.

Zachodniopomorski Wojewódzki Konserwator Zabytków od 2005 roku corocznie przekazuje dotacje na prace konserwatorskie przy obiektach położonych na terenie województwa zachodniopomorskiego. Liczba udzielanych dotacji i ich wysokość jest uzależniona od środków przyznanych z budżetu państwa w danym roku. Wartość środków finansowych przekazywanych przez wojewodę zwiększała się w tym czasie z 145 tys. w 2005 roku do 750 tys. złotych w roku 2020.

Większe zadania inwestycyjne przy zabytkach są możliwe do zrealizowania dzięki środkom pochodzącym z budżetu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, który dotuje około dwudziestu zadań rocznie z obszaru województwa zachodniopomorskiego, udzielając dotacji w wysokości od 50 tys. do 400 tys. złotych. W działania opiekuńcze i ochronne nad zabytkami włączone są także jednostki samorządu terytorialnego. Samorządy szczebla wojewódzkiego, powiatowego i gminnego w ramach realizacji programów opieki nad zabytkami na swoim terenie, mogą aktywnie wspierać właścicieli poprzez finansowanie prac konserwatorskich i remontowych. Z uwagi na uwarunkowania lokalne nie wszystkie jednostki wykorzystują tę możliwość, a wysokość asygnowanych środków jest zróżnicowana.

Samorząd województwa zachodniopomorskiego od lat realizuje politykę pomocy właścicielom zabytków w utrzymaniu ich dobrego stanu. Od 2007 roku na dotacje na prace przy zabytkach przeznaczono ponad 12 milionów złotych z budżetu województwa, z których zrealizowano niemal 500 zadań konserwatorskich, remontowych i dokumentacyjnych, w tym przygotowanie projektów budowlanych, niezbędnych do rozpoczęcia prac. Ze wsparcia samorządu województwa korzystają m.in. gminy, parafie, muzea, ośrodki kultury, stowarzyszenia, izby rzemieślnicze, gospodarstwa rolne, przedsiębiorcy oraz osoby prywatne, mające zabytki pod swoją opieką.

W 2020 roku województwo zachodniopomorskie przeznaczyło 1,8 mln złotych na wspieranie ratowania materialnego dziedzictwa Pomorza Zachodniego – zabytkowych świątyń, pałaców, zamków, domów miejskich, zagród wiejskich, parków, murów obronnych, dzieł sztuki. Sejmik, głosami swoich radnych, przyznał 70 dotacji dla obiektów z niemal wszystkich powiatów. Wśród nich są np. relikty zamku w Krępcowie, średniowieczne mury miejskie Maszewa, kościoły w Naroście, Sulimierzu, zagroda ryglowa w Starym Jarosławiu.

Wielkim wsparciem w utrzymaniu dobrego stanu zabytków są także tzw. środki europejskie, np. pochodzące z Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Zachodniopomorskiego. Dzięki nim poddano renowacji i modernizacji wiele świątyń, ratuszy, kamienic, średniowiecznych obwarowań miejskich, placów rynkowych starych miast.

Nie sposób wymienić wszystkie obiekty, w których remonty zostały wsparte dotacjami w ostatnich latach. Część sprawozdań publikowanych jest w „Zachodniopomorskich Wiadomościach Konserwatorskich”, wiele znajduje się na stronach internetowych organów dotujących. Warto jednak wspomnieć o wyjątkowo charakterystycznych zabytkach regionu – budynkach w konstrukcji szkieletowej drewnianej, tzw. ryglowej. Zabytki drewniane, jako najbardziej narażone na unicestwienie, otoczone są szczególną opieką konserwatorów. W obiektach tych wykonywane były roboty związane z remontami więźb dachowych i wymianą pokrycia dachowego, np. w kościołach w Żeńsku (gm. Wierzchowo) i Marcinkowicach (gm. Tuczo), remontami konstrukcji ryglowych ścian, np. kościołów w Strzalinach (gm. Tuczo), Laskach Wałeckich (gm. Wałcz). Kompleksowemu remontowi poddano kościół w Podańsku (gm. Goleniów), Gronowie (gm. Złocieniec), Sianowie czy wieże dzwonnicy, np. w Sławęcinie (gm. Choszczno). Przy wsparciu z dotacji remontowane były także obiekty świeckie – np. zagrody ryglowe w Gosławiu (gm. Trzebiatów) i Słowninie (gm. Darłowo) czy spichlerz w Jankowie (gm. Drawsko Pomorskie). W niektórych obiektach prace dopiero się rozpoczynają – np. w kościele w Dołgiem (gm. Drawsko Pomorskie), Sławie (gm. Świdwin), Kowalkach (gm. Tychowo), Krupach (gm. Darłowo). Z uwagi na specyfikę prac konserwatorskich, konieczność zaangażowania wysokiej klasy specjalistów i wielkie koszty prac konserwatorskich, restauratorskich i remontowych, prowadzone są one z ogromnym wysiłkiem organizacyjnym i finansowym właścicieli zabytków i wielu innych osób, często przez wiele lat. Nad ich prawidłowością czuwają inspektorzy nadzoru konserwatorskiego, kierownicy robót, a także inspektorzy i specjaliści Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Szczecinie i Delegatury w Koszalinie, Wydziału Kultury, Nauki i Dziedzictwa Narodowego Urzędu Marszałkowskiego Województwa Zachodniopomorskiego, a także Biura Dokumentacji Zabytków w Szczecinie. To prawdziwa armia konserwatorów i ludzi z pasją, pracujących na rzecz ochrony dziedzictwa kulturowego. Choć przyznać trzeba z żalem, że nie wszystkie zabytkowe budowle mają szczęście do dobrych opiekunów, nie wszystkie można ocalić. Z tym większą satysfakcją spoglądajmy na te uratowane i odnowione zachodniopomorskie zabytki największych miast i małych ośrodków, odzyskujące blask i służące kolejnym pokoleniom mieszkańców i gości.

W podsumowaniu warto przytoczyć fragment tekstu z broszury wydanej w 1920 roku:

Zabytkami zajmować się mogą wyłącznie ludzie odpowiednio uzdolnieni i przygotowani, a wszelkie samowolne poczynania są karygodne i ten, kto wbrew tej zasadzie postępuje, uszczupla lub kazi dorobek artystyczny przeszłości – najwierniejsze zwierciadło duszy i historii narodu³¹.

Takimi z pewnością można określić znakomitą większość osób wielu zawodów, które w swojej sztafecie pokoleń przyczyniają się do zachowania zabytków Pomorza Zachodniego. Dzięki pracy i pasji konserwatorów, architektów, historyków sztuki, etnografów, a także historyków i regionalistów możemy dziś podziwiać kunszt

³¹ J. Wojciechowski, *Opieka nad zabytkiem...*, s. 51.

dawnych budowniczych, artystów i rzemieślników oraz żyć w wielowymiarowym krajobrazie kulturowym, pełnym śladów przeszłości – zachowanym by przekazać je w przyszłość.

Bibliografia

- Alois Riegl i Georg Dehio i kult zabytków, red. R. Kasperowicz, Warszawa 2006.
- Broński K., *Ochrona dziedzictwa kulturowego w polityce galicyjskich władz autonomicznych. Zarys problematyki*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie” 2009, nr 803, s. 63–80.
- Dobosz P., *Prawny fundament ochrony zabytków w Polsce*, [w:] *Działaj i miej nadzieję. Stulecie państwowych służb konserwatorskich w Polsce 1918–2018*, red. J. Rulewicz, Warszawa 2019, s. 15–44.
- Gaczoł A., *Z dziejów ochrony i konserwacji zabytków w Polsce*, [w:] *Działaj i miej nadzieję. Stulecie państwowych służb konserwatorskich w Polsce 1918–2018*, red. J. Rulewicz, Warszawa 2019, s. 45–56.
- Gwiazdowska M., *Ochrona i konserwacja zabytków Szczecina po 1945 r.*, Szczecin 2016.
- Makowska B., *Konserwatorzy Zabytków na terenie Pomorza Zachodniego w latach 1946–2006*, „Zachodniopomorskie Wiadomości Konserwatorskie” 2006, nr 1, s. 205–254.
- Marcinek R., Woźniak T., *Służby konserwatorskie – armia ludzi z pasją*, [w:] *Działaj i miej nadzieję. Stulecie państwowych służb konserwatorskich w Polsce 1918–2018*, red. J. Rulewicz, Warszawa, 2019, s. 65–133.
- Ochendowska-Grzelak B., *Hugo Lemcke jako konserwator zabytków*, [w:] *Hugo Lemcke, materiały z polsko-niemieckiego seminarium naukowego w Książnicy Pomorskiej 5 grudnia 2000*, Szczecin 2001, s. 149–166.
- Ochendowska-Grzelak B., *Myśl konserwatorska Franza Balkego (1889–1972)*, [w:] *Sztuka XX wieku w Szczecinie i na Pomorzu Zachodnim. Przemiany i kontynuacje*, Szczecin 2008, s. 161–177.
- Płoszczyńska M., *Hugo Lemcke (1835–1925) a historycy działający w Szczecinie w latach 1873–1923*, [w:] *Hugo Lemcke. Materiały z polsko-niemieckiego seminarium naukowego w Książnicy Pomorskiej 5 grudnia 2000*, Szczecin 2001, s. 29–44.
- Rogosz R., *PP PKZ – Przedsiębiorstwo Państwowe Pracownie Konserwacji Zabytków Oddział w Szczecinie*, „Zachodniopomorskie Wiadomości Konserwatorskie” 2006, r. 1, s. 151–162.
- Stanecka E., *Konserwatorstwo na Pomorzu Zachodnim w 60-leciu*, „Zachodniopomorskie Wiadomości Konserwatorskie” 2006, s. 7–22.
- Szczerba A., *Rola Cesarskiej Komisji Archeologicznej w ochronie zabytków archeologicznych Imperium Rosyjskiego*, „Analecta” 2010, z.1–2, s. 7–21.
- Szukała M., *Powstanie i działalność Towarzystwa Historii i Starożytności Pomorza w Szczecinie w latach 1824–1918*, Szczecin 2000.
- Witruwiusz, *O architekturze ksiąg dziesięć*, tłum. K. Kumaniecki, Warszawa 1999.

O AUTORCE

ALEKSANDRA HAMBERG-FEDEROWICZ – architekt, absolwentka Wydziału Budownictwa i Architektury Politechniki Szczecińskiej, studia podyplomowe na Wydziale Architektury Politechniki Gdańskiej. Pracuje w Biurze Dokumentacji Zabytków w Szczecinie oraz w Wojewódzkim Urzędzie Ochrony Zabytków w Szczecinie. Zajmuje się prawnymi aspektami ochrony zabytków, współpracą z jednostkami samorządowymi w zakresie ochrony zabytków oraz dofinansowaniami prac konserwatorskich.
